

**Vývoj
lužickosrbského
časování
a slovotvorby**

Richard Bígl

KAROLINUM

Vývoj lužickosrbského časování a slovo tvorby

Richard Bígl

Recenzenti:

doc. Mgr. Bohumil Vykypěl, Ph.D.

PhDr. Ondřej Šefčík, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2019

© Richard Bígl, 2019

ISBN 978-80-246-4147-8

ISBN 978-80-246-4208-6 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

*Jiřímu Mudrovi (1921–2009),
nezištnému učiteli českých přátel Lužice*

Úvodní poznámky	13
Použité jazykovědné zkratky	13
Méně obvyklé pojmy	13
Časování	15
Konjugační kategorie a třídy	15
Přítomný čas	16
1. osoba jedn. čísla	17
2. osoba jedn. čísla	18
3. osoba jedn. čísla	18
1. osoba dv. čísla	18
2. osoba dv. čísla	19
3. osoba dv. čísla	19
1. osoba mn. čísla	19
2. osoba mn. čísla	19
3. osoba mn. čísla	20
Aorist	21
1. osoba dv. čísla	22
2.–3. osoba dv. čísla	22
1. osoba mn. čísla	22
2. osoba mn. čísla	22
3. osoba mn. čísla	23
Imperfektum	23
2.–3. osoba jedn. čísla	24
1. osoba dv. čísla	24
2.–3. osoba dv. čísla	24
1. osoba mn. čísla	25
2. osoba mn. čísla	25
Perfektum	25
Předminulý čas	25
Budoucí čas	26
Rozkazovací způsob	27
Podmiňovací způsob	29
Přítomnost	29
Minulost	30
Opětovací čas minulý	31
Příčestí přítomné činné	32
Příčestí perfektní činné	33
Příčestí minulé trpné	34
Přechodník přítomný	36
Přechodník minulý	37
Neurčitek	38
Supinum	38
Podstatné jméno slovesné	38
Trpný rod	39
Kmenosloví	41
Kontrakce infinitivního kmene	41
Nekontrakční krácení	42
Násloví	42
Kořenné zakončení vzorů *kaziti a *viděti	43
Přípona *-n(q)-	43
Přechod vzoru *chvorěti k <i>i</i> -časování	44
Úpadek iterativnosti sloves na *-ati, -ajø	45
Změtení s durativy na *-ati, -jø	45
Změtení s durativy na *-ti, -ø	47
Jiné útvary na *-ati, -ajø	48
Změtení s durativy na *-ěti, -jø	49
Změtení s durativy na *-iti, -jø	49
Splnutí *dati s *dajati	50
Přechod k atematickým slovesům	50
Nahrazení přítomního kmene infinitivním	51
Nahrazení infinitivního kmene přítomním	54

Vzájemné ovlivnění slovesných kmenů	55
Přejetí jinოსlovesného kmene	56
Nahrazení jednoho slovesa druhým	57
Rozštěpení slovesa	57
Přizpůsobení imperfektiva základnímu perfektivu	58
Pomocné sloveso *byti	58
Tabulky / Časovací vzory	60
<i>być/byś</i>	61
<i>dać/daś</i>	62
<i>jěść</i>	63
<i>wédzjeć/wéżesz</i>	64
<i>měć/měś</i>	65
<i>piejć/pijść</i>	66
<i>chcyć/ksześ</i>	67
<i>wzać/wziesz</i>	68
<i>kupować/kupowaś</i>	69
<i>móc/moc</i>	70
<i>chudnyć/chudnuś</i>	71
<i>pić/piś</i>	72
<i>wjesć/wjasć</i>	73
<i>znać/znaś</i>	74
<i>chorjeć/chorjes</i>	75
<i>plakać/plakaś</i>	76
<i>wolać/wolaś</i>	77
<i>chwalić/chwaliś</i>	78
<i>kazyć/kazyś</i>	79
<i>słyšeć/słyśaś</i>	80
<i>stać/stojaś</i>	81
<i>widzjeć/wiżesz</i>	82
Slovotvorba	83
Předponové odvozování	83
*a-dušiti > ds. <i>ja-dušyś</i>	84
<i>bjez-móc/bżez-moc</i>	84
*do-lězti > <i>do-lězc</i>	84
*jъz-javiti > <i>z-jewić/z-jawiś</i>	84
*ka-dъlbъ > hs. <i>ka-dolb</i> , ds. zast. <i>ka-lub</i>	84
*ko-muditi > <i>ko-mdzić/ko-muźiś</i>	84
*na-běly > <i>na-běl/na-běly</i>	85
<i>mjezy-čas/mjazy-cas</i>	86
*nadъ-jiti > <i>nade-ńć/nade-jś</i>	86
*ne-davъny > <i>nje-dawny</i>	86
*ně-kako > <i>ně-kak</i>	86
*ni-kako > <i>ni-kak</i>	86
*ob-letěti > <i>wob-lećeć/wob-leśesz</i>	86
*orz-tъrgati > <i>roz-torhać/roz-tergaś</i>	87
*otъ-stъpiti > <i>wot-stupić/wot-stupić</i>	87
*o-kъtъ > hs. <i>wu-kut</i>	88
*pa-toky > <i>pa-toki</i>	88
*per-světъly > <i>pře-swěthy/pše-swěthy</i>	88
*perdъ-povědati > <i>před-powědać/pśed-powědaś</i>	89
*po-modry > <i>po-módry/po-modry</i>	89
*podъ-ložiti > <i>pod-ložić/pod-lożyś</i>	90
*pra-stary > <i>pra-stary</i>	91
*pri-jěti > <i>při-jěć/při-jěś</i>	91
*pro-sěkti	92
<i>přećiwo-rěć/pśeśiwo-rěc</i>	92
<i>přez-jedny/pśez-jadny</i>	92
<i>sobu-jěducy</i>	92
*so-żerъbna > <i>su-żrěbna</i>	92
*sъ-tegnъti > <i>s-ćahnyć/s-ćęgnuś</i>	92
*u-skočiti > <i>wu-skočić/wu-skocyś</i>	94
*vy-skočiti > <i>wu-skočić/wu-skocyś</i>	94
*въ-dati > <i>-dać/-daś</i>	95
*въz-ęti > <i>wz-ać/wz-eś</i>	95
*za-klasti > <i>za-klasć</i>	95
Příponové odvozování podstatných jmen	96
Mužský rod	97
*wojewod-a > <i>wójwod-a</i>	97
*uch-ačъ > <i>wuch-ać/wuch-ac</i>	97
*gъpan-achъ > <i>Pan-ach</i>	97
*mъdr-akъ > <i>mudr-ak</i>	98
*kraj-anъ > <i>kraj-an</i>	98
*oğlj-arjъ > <i>wuhl-er/wugl-ař</i>	98
*polv-ašъ > <i>plow-aś</i>	99
*bi-čъ > <i>bi-ć/bi-c</i>	99

*krož-eljъ > hs. zast., ds. <i>kruž-el</i>	99
*pъst-enъ > <i>pjeršč-en</i>	99
*stež-erъ > <i>sčez-or/sčaz-or</i>	100
*rъb-ežъ > ds. <i>rubj-až</i>	100
*gnil-ějъ > ds. <i>gnil-ej</i>	100
*bat-ěnъ > hs. <i>bač-on</i> , *bot-ěnъ > ds. <i>boš-an</i>	100
*drobj-ězъ > <i>drobj-az</i>	100
*spě-chъ > <i>spě-ch</i>	100
*tesl-i > hs. <i>čěsl-a</i>	100
*lěn-ichъ > hs. <i>lěn-ich</i>	100
*grěšъn-ikъ > <i>hrěšn-ik/grěšn-ik</i>	101
*otč-imъ > hs. zast. <i>wótč-im</i>	101
*čeljad-inъ > <i>čeledž-in/celaž-in</i>	101
*znajem-išъ > hs. <i>znam-š</i> , *čъrn-išъ > ds. <i>carn-iš</i>	101
*Lъž-itjъ > <i>Luži-ic/Luž-yc</i>	101
*dol-janinъ > <i>del-an/dol-an</i>	102
*gъrnъk-jarjъ > <i>hornč-er/gjarnč-ar</i>	103
*bo-jъ > <i>bój</i>	103
*žъva-kъ > <i>žwa-k</i>	103
*ty-lъ > <i>ty-l</i>	103
*tuk-lъ > ds. zast. <i>tuk-l</i>	103
*lys-manъ > <i>lys-man</i>	104
ds. <i>wujk-o</i>	104
*tvar-ogъ > <i>twar-oh/twar-og</i>	104
*mъdr-ochъ > <i>mudr-och</i>	105
*osl-onъ > ds. <i>wosl-on</i>	105
*wich-orъ > <i>wich-or</i>	105
*pisk-orъ > <i>pisk-or/pisk-or</i>	105
*běl-ošъ > <i>běl-oš</i>	105
*pъstr-ogъ > <i>tr-uh/pstr-ug</i>	105
*da-gъ > <i>da-r</i>	105
*kol-sъ > <i>kló-s/klo-s</i>	106
*blъdi-šъ > nář. <i>bludži-š</i>	106
*or-tajъ > ds. zast. <i>ra-taj</i>	106
*pъja-teljъ > <i>pře-čel/pšija-šel</i>	106
*pas-tyrjъ > <i>pas-tyr/pas-tyř</i>	106
*po-tъ > hs. <i>pó-t</i>	106
*ta-tъ > ds. <i>ta-š</i>	106
*kož-uchъ > <i>kož-uch</i>	107
*čep-uljъ > hs. <i>čep-l</i> , *sněg-uljъ > ds. <i>sněg-ul</i>	107
*pěst-unъ > hs. <i>pěst-on</i>	107
*ok-unъ > ds. <i>wok-un</i>	107
*kotj-urъ > ds. zast. <i>koc-ur</i>	107
*kot-usъ > ds. <i>kot-us</i>	107
*perk-ušъ > <i>prék-uš</i>	107
*bjak-utъ > <i>bak-ut/bjak-ut</i>	108
*sta-vъ > <i>sta-w</i>	108
*gъrn-ukъ > <i>horn-uk/gjarn-uk</i>	108
*kop-ylъ > nář. <i>kop-yl</i>	108
*gorъk-yšъ > <i>hórk-iš/Gork-iš</i>	108
*rad-ъ > <i>rad</i>	108
*dobyt-ъkъ > <i>dobyt-k</i>	109
*nog-ъtъ > <i>noch-é/nok-š</i>	110
*kop-ъcъ > <i>kón-c/koň-c</i>	110
*plač-ъ > <i>pláč/plac</i>	111
*gvoz-d-ъjъ > <i>hózdž/gozdž</i>	111
*brjъš-ъkъ > <i>brjъš-k</i>	111
*koz-ъlъ > <i>koz-ol</i>	112
Ženský rod	112
*slav-a > <i>slaw-a</i>	112
*kol-da > <i>kló-da/klo-da</i>	113
*rъb-ežъ > hs. <i>rubj-ež</i>	113
*kab-ěja > <i>kab-ija/kab-eja</i>	113
*kъp-ělъ > <i>kъp-el</i>	113
*lěv-ica > <i>lěw-ica</i>	114
*kъn-iga > <i>kn-iha/kn-igy</i>	115
hs. <i>bobr-ija</i>	115
*pust-ina > <i>pusč-ina</i>	115
*šer-izna > <i>šer-izna/šer-izna</i>	116
*pit-ja > <i>pic-a</i>	116
*mat-jecha > <i>mac-ocha</i>	117
*or-lъja > <i>ro-la</i>	117
*da-nъ > <i>da-n</i>	117
*chud-oba > <i>chud-oba</i>	117
*syk-ora > <i>syk-ora</i>	117
*běl-ostъ > <i>běl-osč</i>	117
*lub-ošča > hs. <i>lub-osča</i>	118

*kok-ošь > <i>kok-oš</i>	118
*drēm-ota > <i>drēm-ota</i>	118
*dorg-otь > ds. <i>drog-oš</i>	118
*pьstr-oga > hs. <i>pstr-uha</i> , *ostr-oga > ds. zast. <i>wotš-uga</i>	119
*pě-snь > <i>pě-seň</i>	119
*dras-ta > <i>dras-ta</i>	119
*bi-tva > <i>bi-twa</i>	119
*mok-tь > <i>móc</i>	119
*kok-ulja > <i>kok-ula</i>	119
*polv-uša > <i>plow-ša/plow-uša</i>	120
*skr-uta > <i>skr-uta</i>	120
*kněg-yни > <i>knje-ni/kně-ni</i>	120
*u-zda > <i>wu-zda</i>	120
*boja-znь > ds. <i>boja-zň</i>	120
*nit-ьka > <i>nit-ka</i>	120
*met-ьla > <i>mjet-la/mjet-la</i>	121
*četyrt-ь > <i>štwórć/stwjerš</i>	121
*chwal-ьba > <i>chwal-ba</i>	122
*kněž-ьja > <i>knjež-a/kněž-a</i>	122
*gьpan-ьji > hs. zast. <i>pan-i</i>	122
*pелuš-ьka > <i>pjeluš-ka</i>	122
*pazder-ьnja > <i>pazđer-nja</i>	123
Střední rod	123
*my-dlo > <i>my-dlo</i>	123
*kur-ę > <i>kurj-o/kurj-e</i>	124
*per-ice > hs. <i>pjer-ico</i>	124
*žen-isko > <i>žon-isko</i>	124
*pastv-išče > <i>pastw-iščo</i>	124
*vět-je > zast. <i>wěc-o</i>	125
*greb-lo > <i>grjeb-lo/hrjeb-lo</i>	125
*pol-mę > <i>plo-mjo/plo-mje</i>	126
*pis-mo > <i>pis-mo</i>	126
*suk-no > <i>suk-no</i>	126
*vez-slo > <i>wje-slo/wja-slo</i>	126
*ži-to > <i>ži-to/ży-to</i>	126
*kop-yto > <i>kop-yto</i>	126
*lět-ьko > <i>lět-ko</i>	126
*sьln-ьce > <i>stón-co/styň-co</i>	127
*wesel-ьje > <i>wjesel-o/wjasel-e</i>	127
*uš-ьko > <i>wuš-ko</i>	127
*olkom-ьstvo > <i>lakom-stwo</i>	128
Adverbializace	129
Příponové odvozování přídavných jmen	129
*dьvoj-akь > <i>dwoj-aki</i>	129
*nos-atь > <i>nos-aty</i>	129
*skorp-avь > <i>škrop-awy</i>	130
*derv-ěпь > <i>drjew-jany</i>	130
*bab-inь > <i>bab-iny</i>	130
*tiš-inькь > hs. <i>číš-inki</i>	131
*znamen-itь > <i>znamjen-ity</i>	131
*milost-ivь > <i>milosc-iwy</i>	132
*gowęd-jь > <i>howjaz-y/gowjez-y</i>	132
*gan-livь > hs. <i>han-liwy</i>	133
*gorě-njь > hs. zast. <i>horje-ni</i>	133
*olk-omь > <i>lak-omy</i>	134
*stь-огь > <i>st-ory</i>	134
*oręch-onь > <i>worjech-owy</i>	134
*kyp-гь > <i>kip-ry</i>	135
*wьčęra-šьnjь > <i>wčęraw-ši/cora-jšny</i>	135
*wěs-tь > <i>wěs-ty</i>	135
*niz-unькь > ds. zast. <i>niz-unki</i>	135
*počьsti-vь > <i>pócći-wy/pocći-wy</i>	136
*boja-znь > <i>boja-zny</i>	136
*qz-ькь > <i>wus-ki</i>	136
*kos-ь > hs. <i>kos-y</i>	136
*bolž-ькь > ds. zast. <i>blož-ki</i>	137
*swět-ьль > <i>swět-ly</i>	137
*dar-ьmь > ds. zast. <i>dar-my</i>	137
*perd-ьnjь > <i>pręd-ni/prjed-ny</i>	137
*směš-ьпь > <i>směš-ny</i>	138
*zem-ьskь > <i>zem-ski</i>	139
Adverbializace	140
Příponové odvozování sloves	140
*děl-ati > <i>džěl-ac/žel-aš</i>	141
*orzum-ęti > <i>rozum-ić/rozm-ęš</i>	142
*sęd-iti > <i>sudž-ić/suž-iš</i>	142
*kra-kati > <i>kra-kać/kra-kaš</i>	143

*blěd-ŋoti > <i>blěd-nyć/blěd-nuš</i>	143
*ljub-ovati > <i>lub-ować/lub-owaš</i>	144
*šěrŋ-tati > <i>šep-tać/šep-taš</i>	144
*vzsta-vati > <i>sta-wać/sta-waš</i>	145
Odvozování koncovými částicemi	145
*dŋvojŋ-ci > <i>dwój-ce/dwoj-cy</i>	145
*kŋ-de > <i>h-dže/žo</i>	145
*tu-dy > <i>tu-dy</i>	145
*na-dŋ > <i>na-d</i>	146
*ka-ga > <i>ka-ha/ka-ga</i>	146
*gorč-jŋ > ds. <i>gorje-j</i>	146
*vŋŋŋ-ka > <i>won-ka/wen-ka</i>	146
*ka-ko > <i>ka-k</i>	146
*a-lě > <i>a-le</i>	146
*neže-li > hs. zast., ds. <i>njež-li</i>	146
*ta-mo > <i>ta-m</i>	147
*onogŋda-no > <i>wónda-no/wonga-no</i>	147
*kŋdy-si > hs. <i>hdy-s</i> , ds. nář. <i>gdy-sy</i>	147
*da-ti > ds. <i>da-si</i>	147
*nyně-to > <i>ně-t/ně-to</i>	147
*e-vi > zast. <i>he-w</i>	148
*be-zŋ > <i>bje-z/bže-z</i>	148
*ka-že > <i>ka-ž</i>	148
Skládání	148
*běl-o-volsatŋ > <i>běl-o-wlosaty</i>	149
*pol-ŋ-noktŋ > <i>pol-nóc/pol-noc</i>	149
Spřáhování	149
Použitá literatura	150
Souhrn	156
Résumé	157

Použité jazykovědné zkratky

ak.	akuzativ
č.	číslo
dat.	dativ
ds.	dolnosrbský
du.	duál
dur.	durativní
dv.	dvojný
f.	femininum
gen.	genitiv
h/ds.	horno- a dolnosrbský
hs.	hornosrbský
ie.	indoevropský
instr.	instrumentál
iter.	iterativní
jedn.	jednotný
komp.	komparativ
lok.	lokál
m.	mužský, maskulinum
mn.	množný
n.	neutrum
nář.	nářeční
nom.	nominativ
os.	osoba
p.	pád
pl.	plurál
podst.	podstatný
poz.	pozitiv
préz.	prézens, prezentní
příd.	přídavný
psl.	praslovanský
sg.	singulár
sch.	srbocharvátský
st.	stupeň
stč.	staročeský
stř.	střední
stsl.	staroslověnský
vok.	vokativ
zájm.	zájmeno
zast.	zastaralý
ž.	ženský

Méně obvyklé pojmy

jednodobý	jednorázově trvající, neopakující se
kmenostup	tvaroslovná obměna fonémů v kořeni; ablaut

moce	přechylování; z latinského <i>mōtiō</i> , ‚pohyb‘
novota	novost vzniklá ze stařiny; inovace
osmnáctivěčný	pocházející z osmnáctého věku, století
přemyslit	opatřit jiným významem, přehodnotit, přeznačit, přeinterpretovat
přestrojit	změnit ustrojení, podobu
sřek	hláska nebo hláskové skupení schopné nést jeden přízvuk; slabika
stařina	starší podoba, stav
stavoměnný	označující změnu stavu; evolutivní
střída	střídání kmenostupné nebo jiné; ablaut
vesní	patřící ke vsi, vesnici
změtení	zmatení, smíchání, významové splynutí

Cizojazyčné součásti textu jsou kvůli dokumentační povaze monografie uváděny ve své historické podobě. Z typografických a didaktických důvodů od této zásady v drobnostech upouštím, není-li dotčeno tvarosloví.

Na práce jednoho a téhož autora odkazují původní, tedy i různou formou jeho jména (kupř. SWĚTLIK 1707, SWÓTLIK 1721); normální podoba stojí u děl tištěných anonymně (SWĚTLIK 1690). Podobně je tomu s časopisy, jejichž název se v průběhu vydávání měnil.

Toto pojednání je pokračováním historické mluvnice, jejíž první část (*Vývoj lužickosrbského skloňování a stupňování*. Praha, Karolinum 2013) obsahuje v úvodu a souhrnu podrobnější informace o použité metodě.

Konjugace znamená ohýbání sloves. Jejich **určitými tvary** se vyjadřují mluvnické kategorie (významy) osoby, čísla, času, způsobu a slovesného rodu. Slovesné formy jsou jak prosté (jednoslovné), tak složené z více slov. Je-li součástí finitní formy přičestí (např. *hs. sy byl, by měli*), může tato vyjadřovat též jmenný rod nebo osobovost.

Neurčitými tvary jsou infinitiv, supinum, participia, přechodníky a podstatné jméno slovesné. Nevyjadřují osobu, čas (absolutní) ani způsob.

Kmen přítomní zjistíme oddělením koncovky 3. osoby času přítomného (psl. *jes-tb, chvali-tb, vede-tb*). Kmene infinitivního se dobereme oddělením koncovky neurčitku (*by-ti, chvali-ti, baltoslovansky ved-ti*). Na praslovanském neurčitku *ves-ti*, jakož i 1. osobě prezentu *chvaljq a vedq* je přítom zjevno, že už pro předminulé tisíciletí jsou oba pojmy stanoveny historicky.

Sloveso se **neguje** hlavně předponou *h/ds. nje-*, méně *no-/njo-*, *hs. ni-* a *ds. nja-*. K distribuci viz prefix **ne-*. Ve složeném tvaru se záporka obyčejně předráží pomocnému slovesu, potažmo podmiňovací částici.

Konjugační kategorie a třídy

Osoba je trojí. Totožnost podmětu s mluvčím si žádá první osobu, s adresátem druhou, netotožnost subjektu s účastníkem rozmluvy třetí.

Ze skloňování známe **číslo, jmenný rod a osobovost**. Poslední dvě kategorie praslovanské verbum (kromě rodovosti přičestí) neznalo. Když se prarbská koncovka nom. du. přídavných jmen ženských a středních *-ej* rozšířila k zájmenům bezrodým, zůstaly *mej, vej* bezrodé i nadále. Stejně se vedlo slovesné koncovce 1. osoby dv. č. *-mej* za původní *-vě*. Ve 2./3. osobě však stálo *-ta*, přímo vybízející k přijetí jinak ustupujícího, byť duálové *-j* rovněž obsahujícího, formantu mužských adjektiv *-aj*. Situace mohla vyústit v trojí: 1) Vítězství *-aj*, jež nenastalo, protože soupeř – hlavně prostřednictvím bezrodého *vej* – byl příliš silný. 2) Vítězství *-ej*, jež kvůli mizení deklinačního *-aj* nastalo v Dolní a střední Lužici. 3) Uplatnění obou koncovek a s ním souvisící zavedení rodového třídění ve spisovné hornosrbštině. LÖTZSCH, který se problémem dopodrobna zabýval, zjistil, že „materiál ze starší hornosrbšské literatury dovoluje nanejvýš konstatování tendence k rodové diferenciaci v některých památkách. Přitom spisovatelé dotyčných památek stáli pravděpodobně pod vlivem gramatické tradice, tak jako se dnešní hornosrbští autoři v tomto ohledu řídí mluvnicemi požadovanou normou, třebaže se tato ani v nejmenším neopírá o lidový jazyk.“ Starší gramatickou tradici, připisující *-taj* maskulinům a *-tej* femininům/neutrům (1965: 88), porušil JORDAN, omezuje první koncovku na rationalia (1841: 145). MUCKovi se tato dělba zdála „svévolnou“ (1891: 507), nicméně v následujícím století ji literatura přijala za svou. Kategorie osobovosti tu zavládla podobně jako v ak. du. jmen, kde však měla systémové opodstatnění.

Čas rozeznáváme přítomný, minulý (perfektum, aorist, imperfektum, iterativní perfektum), předminulý a budoucí. Dokonavý aorist a nedokonavé imperfektum se společně nazývají präteritem. Jde o čas vyprávěcí a vzpomínkový (JANAŠ 2011: 286). Označuje v minulosti skončený děj, u něhož nepociťujeme spojitost s přítomností (ŠEWC 1968: 178). Z dolnosrbšské mluvy se vytratil, avšak na přelomu 20. století jej lid ještě pasivně ovládal (NOWAK 1954: 97).

Uplatnění minulých časů ve staré hornolužické srbštině prostudovala BRANKAČKEC 2014.

Podstata **vidu** spočívá v protikladu sloves dokonavých a nedokonavých. K prvním náleží momentanea a distributiva, k druhým durativa a iterativa. Spisovný vid rozhoduje o výběru z jednoduchých časů minulých, ovlivňuje taktéž tvar budoucího času a volbu mezi přechodníkem přítomním a präteritním. Bije však do očí, že preskriptivní mluvnicí protičeří mnohé doklady starého a obecného jazyka. WERNER prozkoumav hornosrbšský aspekt zjistil, že vidová opozice je tu „spíše lexikální než gramatické povahy“, čímž se blíží praslovanskému stavu (2003: 253). V něm se protiklad perfektivnosti a imperfektivnosti teprve rodil, takže hovoříme-li o praslovanském vidu, jde jen o pomocné promítání přítomné kategorie do minulosti. Přesnější by bylo operovat s opozicí určenosti a neurčenosti. Děj determinovaný byl prostorově nebo průběhově omezený, kdežto děj indeterminovaný byl sám o sobě v prostoru nezařaditelný, ve svém průběhu neomezený (LAMPRECHT 1986: 200). Osamocený jazyk na okraji Slovanstva pozoruhodně obráží starobylý systém, nedbaje kodifikovaného vidu. Například ve výpovědích *holčzka wjazy drafczenja trjebafche, a faštužba βo pfchezo bóle pomjen-fchi* ‚výdělek se stále více zmenšoval‘ (MUCŽINK 1867: 15), *dobrocziwofcz, kotraž mje tudy wobdawa, frudzi mje* ‚tuz

rmoutí / velmi zarmučuje' (40), *pućzowanje inspektarja bliżefche βo ke kónzej. Pfczezo bliże a bliże pfchińdze k Moskwje ,přicházel' (50), si Srb vystačí se slovesem dokonavým, zatímco Čech musí sáhnout po nedokonavém derivátu. Podobně věta *woni poczachu iych moc sacpicz* ,moci pohrdati' (FRENTZEL 1688: 90) ukazuje negramatikalizaci vidového protikladu – co se začalo, jasně trvá, tudíž bezpříznaké perfektivum postačuje. Širší platnost dokonavých sloves dokreslují WORNARovi důvěrníci, kteří větu *ja rowno toś tu swęcu zapalujom* opravili na *zapalijom*. „Když pravíš *zapalujom*, musí jich být několik. Nebo také: *Ja to zapalujom a zapalujom, ale to se njoco a njoco palis.*“ (1997: 16). Lužičtina nemusila stará slovesa opětovací durativizovat, poněvadž si k vyjádření bezprostředního trvání uchovala použitelnost neurčených perfektiv. Věta *Wón njecha na to wjace dopomnjeny być sice* znamená ,Už nechce, aby se mu to připomnělo', leč na první místo klade FAßKE význam ,připomínalo' (1981: 321). Ani pojem imperfektiva tu nelze brát doslova. *Bić* nazýváme slovesem nedokonavým (175/215), což potvrzuje výpověď *Wón je mje bił* ,Zasazoval mi rány'; druhý smysl ,Zasadil mi ránu' (96/69) mluví proti.*

Kategorie **způsobu** disponuje složkami oznamovací, rozkazovací a podmíňovací.

Slovesný rod je dán protikladem činnosti a trpnosti.

Při **klasifikaci** lužickosrbšských sloves vycházíme ze zakončení přítomného kmene neboli jeho příznaku. K tzv. *e*-konjugaci (ds. mladší *o-*) patří např. *h/ds. wjesć/wjasć*, k *i*-konjugaci *chwalić/chwaliś* a k *a*-konjugaci *wolać/wolaś*. Podrobněji se slovesa třídí podle infinitivní kmenotvorné přípony. Stranou stojí tradiční skupina sloves atematických: *być/byś, dać/daś, jěś, mjeć/mjęś, wędzeć/wjęześ*. Nazývají se též bezpříznakovými, poněvadž osobní koncovky spojují přímo s kořenem.

K *i*-konjugaci náleží také slovesný podvzor dolnosrbšský *brojś* (vzoru *chwaliś*) a vzor *stojas* (s germanismem *dejas* míti, musiti), jejichž 3. osoba jedn. č. zní *broj, stoj, dej*, poté co *-i* splynulo s předcházejícím *-j-*. Srov. *ia se bogym* (JAKUBICA 1548: 299/20), *Bog stogi* (THARAEUS 1610: 92/20), *tü stogisch* (218/6), *Won io sagojł twoie ranü* (286/8), *fchyknich hugojł* heilete (FABRIZIUB 1709: 316/19) oproti *hugoj fchyknich machte gefund* (37/16), *tij fastoyłł* (MOLLER 1574: 116/8), *Jo fagoyłł twoye Rahny* (167/8), *Kenż ftoj* (HAUPTMANN 1769: 3/8), *ńeboim βe* (OLESCH 1977: 250).

Pohlcování kmenového příznaku lze odhadnout také ze starých hs. spisů: *piśsane stoi* (Čichor, ŠEWC 2006: 44/214, srov. *k jenei žiwei nadęji* 45/262), *piśsane stoi* (Prætorius, 44/23, srov. *k žiwei nadžiji* 45/3), *stoj steht* (TICINUS 1685: a6), *wono stoi piśsane* (STONE 1701: 119/19, srov. *twoi Nepżacźel* 20), *Choiż fso boy* (163/18, srov. *fwoy Jafek* 169/10), *tón Lubé moy ftoj za najcheyu Scźęnu* (SWĘTLIK 1690: qq+1), *Muż/kiż so teho Knęta boj* (RIOTTE 1696: 53/10).

Přítomný čas

Pravidelné kmenové zakončení *-aje-* se ve staroslověnštině mnohdy nachází s asimilací *-je-* k předcházející samohláse, např. 2. osoba sg. ГНѢВАШИ СЯ, 3. ПОДОВААТЬ, 2. pl. ЗНААТЕ; vyskytují se i následně stažené tvary ПОВѢДАШИ, ПРѢБЪВАТЕ (KURZ 1969: 119). Tato praslovanská tendence našla své uplatnění v praserbštině (3. sg. *dělajet' > *dělajat' > *h/ds. dźęła/źęła*), přičemž tu spolupůsobila podoba neurčitku (*dělati). Neprosadila se toliko u jednoslabičných základů; u některých z nich by návazná kontrakce (*jgrajet' > *jgra, *tajet' > *ta) byla vytvořila nejednoznačné formy – srov. souzvučné substantivum a pronomen. **Ustavení a-konjugace** je doloženo již v počátcích písemnictví: *pominajet' > *pomina* (RICHTER 1543: 11), *volajet' > *wola* (JAKUBICA 1548: 26/23), *powędajet' > *poweda* (MOLLER 1574: 187/17), *starajet' se > *so stara* (GREGORIUS 1593: 50/3).

Vznik *a*-konjugace bývá většinou spojován s kontrakcí *dělaje > *dělá, přičemž výjimečná kvalita kontraktému (MARVAN 2000: 94, mělo by být *dělě) se vysvětluje nápodobou pravidelného stažení *umęje > *umě (187). To však postrádáme v dolnosrbštině (*źęła* × *wumęjo*).

Výjimečné jsou píšňové staženiny kvůli metru: *ya nepoznam* (SWĘTLIK 1696: 27/8), *ja huřnam* (OLESCH 1977: 216/15); srov. *Traju & trajem*, contracté *Tram* (FRENCELIUS 1693–96: 928).

Stažením *-aja- v *-a- se slovesa typu *volati v 2.–3. osobě sg., 1.–3. du. a 1–2. pl. připodobila atematickému *jъmęti. Úplné konjugační splynutí nastalo, když se 1. os. sg. *volaju změnila podle *jmam ve *volam, aby nesplynula s krátkí se 3. os. pl. *volajut' > *volaju, a naopak 3. os. pl. *jmu se dle *volaju rozšířila na *jmaju k rozlišení od souzvučného tvaru slovesa *jati (< *jeti, srov. TRÁVNÍČEK 1935: 417). V 1. os. jedn. č. dosvědčují novotu už nejstarší památky: *Ja pfchifaham* (Budyšinská přísaha, SSD 1967: 33/7), *ia wolam* (RICHTER 1543: 11), *Schyhiwam fe* (JAKUBICA 1548: 301/6), *Ja ffe chowam* (TRAUTMANN 1556: 14/4), *wotpotzywam* (MOLLER 1574: 127/1), *dawam* (Worjeh, SCHUSTER 2001: 140). V 3. mn. rovněž: *woni maiu* (JAKUBICA 1548: 8/2), *knęhřřha maju* (TRAUTMANN 1556: 1/II.2), *mayu* (MOLLER 1574: 60/5), *maiu* (Worjeh, SCHUSTER 2001: 58).

A-časování zaniklo v katolickém nářečí u sloves majících v kmenovém zakončení labiálu, např. *spęwjem, spęwjeś, spęwje, spęwjemoj, spęwjetaj, spęwjetej, spęwjemy, spęwjeće, spęwjeja*. Zdrojem změny byla slovesa typu *kup(o)wac* s dialektálním časováním *kupwjem, kupwjeś, kupwje* atd. (ŠEWC 1955–57: 2162–63). Literáři pod jednou psali po staru: *kotręż wuznawa* (TICINUS 1685: a3), *Spęwa βo źikrocź* (SWĘTLIK 1696: 17/4), *Muzcźę niech dźęwayu* (1707: Gen34.21), *Peńeźę trebacze* (WÓSKI 1759: 58).

Kmenový příznak *e*-časování podlehl **dispalatalizaci** ve vlastní dolnosrbštině a na severozápadě horních Srb (SSA 12: 236–237), srov. pro 16. století: *moſche* (JAKUBICA 1548: 4; Worjeh, 2001: 110), *móžo* (lukovské nářečí, SSD 1967: 292/12). Pravidelnou změnu **e* > *o* před tvrdou souhláskou nebo na konci slova – zachovanou podnes kulowským dialektem – viz mezi TICINovými *lubujeſſ*, *lubujo*, *lubujomej*, *lubujotej*, *lubujomé*, *lubuječo* (1679: 33) a SWĚTLIKovými *pótrebuyo* (1690: a4), *ńeznayeczó* (b-2), *kameńuyefch* (c-5), *běromé* (d4), *wotwazyotey* (l+1), *pzihotuyomey* (q-2). Analogicky vyrovnané tvary dosvědčuje pro dolnosrbštinu již Wolfenbüttelský žaltář (*bohgu ſſe nejmoħdlujofch* TRAUTMANN 1556: 97/10, *zoſcho wy* 2), pro hornolužická nářečí pak Čichor (*cofż*, *možočo*, *woftanočo* ŠEWC 2006: 20) a Njepila (*dziosch so mi iogo dacz nebudziosch* 2004: 283/79, *kryniooczio* 91).

Pro lišení přezentu od aoristu ve 3. osobě jedn. č. přejala ve vlastní dolnosrbštině perfektivní slovesa *a-* a *i-*konjugace (*zwolaſ*, *pochwaliſ*) zakončení podobných verb *e*-časování (*poznaſ*, *wupiſ*), která oba časy rozeznávala. Novota se rozšířila do všech osob a čísel: *ahſh ſſe wohn něrohſgněwajo* (TRAUTMANN 1556: 2/12), *Wohn hutzinihjo* (17/33), *ſchowajo* (27/5), *Ty ſchowajohſch* (32/21), *ńeſgronno* (36/13), *spalio* (53/10), *Wohn swolajo* (56/4), *Jogo ſayſſyo pſjithom werchu* (MOLLER 1574: 95/3), *neſſkomuſſyo* (156/6), *ſe ſchmijlyo nad namy* (167/18), *roſtotzio* (191/20), *nehnamakayo* (ŠEWC 1965: 140/5), *wothwohryofch*, *nafyſchyyofch* (140/1 v), *ſbužijo* (OLESCH 1977: 13/1), *ſaſlužijo* (21/2), *ja tebe huzeſziju* (56/6), *ſe naspet roſchijo* (102/6), *ſaplaſchijofch* (147/2), *huwolajo* (200/8), *grechi ſgroſiju* (207/10), *ſjadnajo* (323/16), *Huſta ſgroniju* (426/2), *ja ſgoniju* (447/9), *Nan a Mama ſpuſchzijotei* (517/3), *ty me fraſijofch*, *hochlozijofch* (556/1), *ja pſchiruziju* (573/9). V novodobém jazyce se krátké druhotvary udržují vlivem hornosrbštiny, metrických pravidel (FASKA 1965: 164) a imperfektivních protějšků; pociťují se jako zastaralé. Vzhledem k tomu, že dotyčné přestrojování začalo už před písemným obdobím, nelze zcela vyloučit, že formy typu *zwolajo* jsou přímými pokračovatelkami nestaženého **svolajeſ* a jemu podobných. Tvary Wolfenbüttelského žaltáře *gahſh ja powolahm* (TRAUTMANN 1556: 63/10), *ħobchowam do kohńta* (143/33) však naznačují, že inovace spadá do doby pokontrakční.

Negační předponu přítomného času oznamovacího způsobu *ni-* uplatňuje od nejstarších dob hornosrbšské sloveso (*nje*)**měč**, viz *ſloſc so nam nima stác* (GREGORIUS 1593: 50), *ty nimafch hlužta k wopru* (Marćin, SCHUSTER 2001: 194/17). Mezi slovesy ojedinělá zápornka vznikla prajazykovým stažením allegrově vyslovovaného *neſътатъ* (srov. JORDAN 1841: 59). *Nje-* se předráželo také (*woni němaiū* FRENTZEL 1670: 115/17 proti *ludžo nimaju* 1688: 44; *Njemafch ty* BIBLIA 1728: 42/15 × *nimafch* poslední strana předmluvy), avšak typické bylo pro dolnosrbšské (*nje*)**měš**: *wohna němah* (TRAUTMANN 1556: 2/3), *Thij nehmafch* (MOLLER 1574: 37/19); srov. slovinské *nimam*, *nemaſ*, *ne imej!* *ne imajoč*. V 17. století se dolnolužická částice dispalatalizovala: *wū niamaschio* (SCHUSTER 1996: 86/1), *woize niamaiū* (91/36, ale *niemaiū* 101/32).

H/ds. **móc/moc**, **móžu/mogu**, **móžeš/možoš** ‚moci‘, psl. *mogti*, *mogo*, *možeſh*. Hornosrbšské vyrovnání kmenového zakončení 1. sg./ 3. pl. přítomného času **móg-* podle 2.–3. sg., 1.–3. du. a 1.–2. pl. **móž-* zapsali už Worjeh (*JA nemofchu* SCHUSTER 2001: 86) a FRENTZEL (*moža hoſečo fruďni budż* 1670: 26/15).

Přítomný čas v jeho trvání vyjadřují nedokonavá slovesa. Pro popis neaktuálních dějů lze navíc užít sloves dokonavých: *Prſchi taikem byczu sahině wſchitkon luſcht* Bey folchem Zuſtande verſchwindet nun alle Luft (FRENTZEL 1688: 34), *f=wotkal pżindzeſh?* ‚odkud pocházíš‘ (MATTHAEI 1721: 177), *niepſchegriefche ſe ſchükne Zloweki Sündigen nicht* (FABRICIUS 1718: 71/31), *Sambuch wó kotaremż ſe namakaju 240 Kärliſchow* (HAUPTMANN 1769: titul), *to Sljebycze ſo pola njekotrych pſchi Spoczatku teho Czeſchkokodzenja pokaže, pola tych druhich we czechim Mjeſazu pſchindze a hacz k Polojzy warnuje* (HERZOG 1782: 11), *Drudy ſo pak ſtanje jedyn ſažny Porod* (27), *ma lětne nutſpſchindzenje wjeſſche dyžli general. Tola njejſtu hiſchcze te dokhody ſobu liczene, kotreż jemu kublo pſchinjeſe. 10 lět je Ruſowſka jeho domowina. Tola czaſto ſapopadnje jeho žadofcz po wótnym kraju* (MUCŽINK 1867: 48).

Perfektivních verb se na rozdíl od českého jazyka užívá i v přezentu aktuálním: *k pſhawſhě mněħ pomogay, pſheto mněħ ſſe kſhiwda stahnōħ* (TRAUTMANN 1556: 26/1), *Moga wutroba ge ſ'bita, ſo ga też ſabyhdu moy chlyb gift vergeſſe* (Martini, SCHUSTER 2001: 196/5), *Pschez ħobtuſchiſcho wū tu ſcheinſſku?* bekümmert (1996: 118/10), *ty ſi teſch iaden wot tych, pſcheto twoia riez ſchy pſcheraschio verrät* (120/73), *ſerſka Rěz ſe Lěto wot Lěta wězej a wězej ſgubi* (Bramborcki Berski Zaſńnik z 5. I. 1859, s. 3), *Cžeho dla pſchihladujeczje ſchtwórtlěto, kak to kurjatko ħjes položnofczje ſwojeje cżwile woſtanje?* (MUCŽINK 1867: 14), *Přihladuju, kak doſtanje džěru w cholowach zaſitu* (FABKE 1981: 222), *Nan ħow njejo, won zacynijo wence wrota* (JANAŠ 2011: 258), *Přeprosymy na kemſe. Přěduje farar Haenchen* (Pomħaj Bōħ ze záři 2016, s. 2), *žony wobdžěla so na zarjadowanju a maja prawicu pozběħnjenu* (s. 6).

Kodifikované užití imperfektiv: *ja ſebi dowolam, tudy ſlowo ryčec* (Časopis towaſtwa Maćicy Serbskeje z r. 1848, s. 5), *wuprajam z tutym moju ħotowóſ, so prócowač* (s. 182/d), *Ja ponowjam ħiſce raz ſwój namjet* (list A. Mukovi z 11. I. 1881, ZŠC X: 86), *Džensa ħakle ſpjelnjam tutu připowědž* (Serbske nowiny z 25. IV. 1997, s. 5), *Na kóncu wobſwědča, zo nic ‚wužiika dla piſal ſym‘* (Rozħlad z ledna 2017, s. 17); srov. FABKovu neutralizaci vidového protikladu při koincidenci mluvení a jednání (1981: 183/d, 255/399), která představuje ústupek normě, třeba nedostatečný. Jiný příklad: *Je to projekt, kotryż runje wutworjeja* (SN z 22. XII. 2016, s. 1).

1. osoba jedn. čísla

Jelikož *e*-konjugace trpěla koncovkovou homonymií 1. osoby jednotného a 3. os. množného čísla, měla v 1. sg. sklon přijímat atematické *-m*, rozšířené o kmenotvorné *-e/o-*: *Ja was poſſlem* (JAKUBICA 1548: 15/16), *neznayem* (50/72), *ja tebe pcykaſchem* (71/25), *ia pyem* (74/38), *strofugem* (THARAEUS 1610: 124/23), *nawuknōm* (140/21), *węſmem* (146/23), *ſnaiom* (270: 25), *būju/būjom*, *pūju/-jom*, *kſchaju/-jom* (Chojnan, SSD 1967: 348), *reknem* (FRENTZEL 1688:

98), *beru/-rem, kryju/-jem, nepru/-rem, Rožu/-žem* (Abraham, MUKA 1880–81: 73), *lubujem/-ju, riežem/-žu* (MATTHAEI 1721: 77), *žekujom βe* (ERTEL 1761: 123/V), *rijom ich grabe* (FRIZO 1796: IV/ij). Novota se co dubleta prosadila v dolnosrbštině – kromě starších tvarů, jako *wezmu, psijmu* oproti *wzeju/-jom, psijmjeju/-jom* (JANAŠ 2011: 242–243). Hornosrbština nepohodlnou souzvučností odstranila inovaci 3. osoby pl., nebo ji zachovala, což objasňujeme dřívějším ustálením spisovné normy (ŠEWC 1955–57: 2167).

Po vzoru *a-* a *e-* časování přijímala koncovku *-m* (a kmenotvorné *-i/y-*) též 1. os. sg. ***i-konjugace***: *Ja wam prawim* (JAKUBICA 1548: 3/9), *ja was kŕczim* (4/11), *chwalim* (18/25), *molwim* (21/13), *czynym* (37/24), *poloŕchim* (40/44), *gro-maŕchim* (45/26), *pczeraŕchym* (47/15), *puŕczym* (51/17), *ŕlyŕchym* (107/9), *Ja weerim* (THARAEUS 1610: 92/48), *pschirutzim* (144/12), *nebogim säh* (160/97), *ia gronim* (244/15), *wiŕchu/-ŕchim* video, *dŕchu/-ŕchim* zittere (Chojnan, SSD 1967: 348), *poruczim, czerpim, proŕbym, ležim* (KAULFÜRST 2012: 239), *cžiniu/-im, honiu/-im, modliu/-im, strožu/-žim* (Abraham, MUKA 1880–81: 73), *ja wiŕŕim na Kŕchizi* (OLESCH 1977: 185/2), *lažim* (210/16), *βe miβlim* (213/6), *ŕgubim* (214/8), *ŕpim* (308/6), *podarim* (310/3), *bežim* (384/3), *chložim* (413/10), *Ja menim, až* (417/5), *βe roŕchim* (423/6), *leŕchim* (483/28), *blužim* (506/7), *βlužim* (525/7). Hornosrbština podržela archaické *-u*, zato dolnosrbštině zůstalo jen zastaralé *derbju/-bim* a ustrnulé zkráceniny *deru, debu* (JANAŠ 2011: 246, ústup archismu popisuje MUCKE 1891: 582). Vzhledem k tomu, že soustava přezentních koncovek (1. jedn. **-u*, 3. mn. **-ä*) nedávala tak silný podnět ke změně jako v *e-* časování, a přesto se zde provedla důsledněji, musíme ji připisat účinku infinitivních kmenů vzoru *chwališ*, který je oproti *šyšaš (stojas)* a *wižeš* jediný produktivní (JANAŠ 2011: 245–247).

2. osoba jedn. čísla

Atematická slovesa *byti, dati, ęsti* a *wędęti* měla v praslovanštině koncovku *-si*, jež trvá ve tvaru pomocného verba *h/ds. sy*. V ostatních případech se zkrátila o samohlásku, umožňujíc jednoslabičnost všech singulárových paradigmat bezpříznakových sloves. *Das* zaniklo už v praserbštině, napodobivši zakončení *a-* kmenové (*daaŕch* JAKUBICA 1548: 64/25, *dahŕch* TRAUTMANN 1556: 20/XXI.5). *Jęs* a *węs* dokládají žaltář (*węhŕ* 45/10), kancionály (*wiŕŕ* MOLLER 1574: 182/24, *węβ* OLESCH 1977: 90), bezejmenný překladatel Nového zákona (*Wieβ ty Weiβt du* SCHUSTER 1996: 101/12, *asch ty nam powęβ sagest* 120/63), Stempel (*njewęs, zjęs*) a další (KAULFÜRST 2005: 62–63, *te newęs* STONE 1701: 229/326). ŠWELA poznamenává, že *węs, jęs* zní v západní a *węš, jęš* ve východní části dolních Srb (1952: 62). Výskyt pokrokových tvarů u JAKUBICI (*wypraiuyęŕch, weheŕch* 1548: 175/29–30), THARAEa (*weesch / znagesch* 1610: 152/4–12) a v Horní Lužici (*njewęŕch nětko! té budžęŕch* SWĘTLIK 1690: m-3, *žto pwatžęŕch? ha tžohodla nęwęŕch* 1707: 1sa1.8) napovídá, že novota *-ęs > -ęš* se dříve prosadila v nářečích s tematickým *-ęš*, nežli ve vlastní dolnosrbštině se zvukově odchylnějším *-oš*.

3. osoba jedn. čísla

Třetí osoba je v protikladu k osobě první (mluvčího) a druhé (adresáta) nepříznačková. Na pozadí výrazných koncovek 1. a 2. os. stačí k odlišení 3. os. koncovka nulová (LAMPRECHT 1986: 193), a tak se už ve staroslověnštině objevují bezkoncovkové singuláry *достои, бѣде, може* a další (VAILLANT 1948: 213). Praserbské *-r'* ztratila slovesa tematická a *jmęti, dati, jęsti, wędęti*, poslední tři dokonce – kvůli lišení od 2. os. *das, jęs, węs* – včetně kořenné souhlásky. Apokopa znamenala řečovou úsporu, zjevně významnější nežli záporu souvisící homonymie (srov. zájm. *wę*, aorist *da* a další).

1. osoba dv. čísla

Zúžené **-wę* dosvědčují: *wi βwi* (MATTHAEI 1721: 80), *džielawi* (88), *węfawi* (105), *ŕo wot naju nana ŕymjo doŕtane-wi* (BIBLIA 1728: 25/32), *wi chzewi* (25/34), *nimawi* (44/14), *moj ŕwi* (1431/20), *móžewi* (MUCŽINK 1867: 20). Novou koncovku zapsali už JAKUBICA (*mamey* 1548: 13/29, *mey jednemey* 74/37, *moŕchemey* 74/39), TICINUS (*torhamej* 1679: 28, *čžinimej* 38), M. Frencl (*derbimej* FRENTZEL 1688: 67, *hŕmei mei Wobei* MUKA 1880–81: 42) a SWĘTLIK (*doŕtawamey* 1690: r+1, *Męy móžomey* rr+1). Byla přijata v důsledku přestavby duálového skloňování a je stejně jako osobní zájmeno *mej* křížencem slovesného plurálu *-my* a adjektivního duálu *-ej*.

Formans mužských přídavných jmen se zde neujal, *-maj* však místy znělo v zlokomorowském dialektu. MUCKE je považuje za napodobeninu 2. (a 3.) os. *-taj* (1891: 506–507), což je nejisté, protože i druhá koncovka je ve střední, natožpak v Dolní Lužici výjimečná.

V hornosrbštině se postupně prosadila labializovaná podoba: *mei teiž βmoi człowekai* (FRENTZEL 1706: 761/15), *moj βmoj bratraj* (BIBLIA 1728: 16/8), *pojndžemoj, chžemoj* (28/5), *nemožemoj* (32/50), *czemói* (WÓSKI 1759: 11), *mói βmói póβwanai* (21), *mamói* (24); dnes platí *s-mój*, u vícelslabičných *-moj*.

2. osoba dv. čísla

V rámci upevnování duálu se praserbská koncovka *-ta*, dosud podobná nominativu *o*-kmenových maskulin *-a*, připojila výraznějším formantům složených adjektiv (a zájmen) mužských *-aj* a ženskostředních *-ej*. Hornosrbské příklady: *wiritai* (novomanželé, SCHUSTER 2001: 156), *derbitaj woj* (RIOTTE 1696: 73/4), *woi widžitai à flizitai* (služebníci, STONE 1701: 105/p. 10.4), *Neweštai Wu* (rodiče, 117/p. 45.51), *recžitai, ftai frudnai* (svědci, 145/p. 118.17), *dyrbitej wój, lubej džěfczi* (MUCŽINK 1867: 82). V Dolní a střední Lužici se shodně s deklinací prosadila jediná koncovka: *wieſchitey a flifchitey* (učedníci, JAKUBICA 1548: 13/29), *Wetei a Weeritei, asch waiu Mančzelstwo schognowanäh io* (THARAEUS 1610: 230/9), *neděrbitey wěy* (Mojžiš a Áron, SWĚTLIK 1690: h).

3. osoba dv. čísla

Analogií k nominativu maskulin bylo psl. *-te* už ve staroslověně nahrazováno koncovkou 2. osoby, např. *рѣба идѣте/идѣта*; jmenný vliv se několikrát projevil též ve dvojtvech typu *женѣ идѣте/идѣтъ* (KURZ 1969: 119). Změnu vyvolala nežádoucí totožnost koncovky *-te* 3. du. a 2. pl., která zastírala důležitý rozdíl v gramatickém čísle (MAREŠ 1977: 202–203). Nová identita 2./3. duálu zakrývala pouze různou osobu, majíc nadto svůj vzor v jednotě 2./3. os. singuláru prostých časů minulých a rozkazovacího způsobu. Koncovka *-ta* se prosadila ve slovinštině, jakož i staré češtině, polštině, ruštině a srbštině (LÖTZSCH 1965: 86), můžeme ji tudíž předpokládat také pro předpísemný jazyk lužickosrbšský. Ještě v praserbštině se však připodobila adjektivnímu *-aj/-ej*, jak ukazuje vlastní hornosrbština: *Hanes a Greta ſchadatai* (Worjeh, SCHUSTER 2001: 144), *Sarmatiska a Sserjka recz jenakej nejftej* (BIBLIA 1728: 2 předmluvy). Spisy dolno- a středolužické vykazují jedinou koncovku: *woney deritey doſtaatz* (učedníci, JAKUBICA 1548: 31/19), *nahn a mahſch ſpuhſchtzujotey* (TRAUTMANN 1556: 28/10), *Sěhnay prawitey* (SWĚTLIK 1690: rr+1).

1. osoba mn. čísla

Praslovanské *-mъ* se po zániku jerů zachovalo v ruštině a bulharštině, kde nesplývalo se singulárovým protějškem. V jazycích, v nichž se rozmohlo atematické *-mъ*, expandovaly delší plurálové formanty.

Koncovka *-me* se při svém vzniku mohla opřít o protějšek v 2. osobě *-te* (MEILLET 1934: 314–315) – dosvědčena je z východolužických rukopisů poloviny 16. století: *nemame* (JAKUBICA 1548: 25), *me fme* (126/10), *nechczeme* (129/14), *molwyme* (ale *wemy, poznawuiemy* 147/11), *chleba kupyme* (153/5), *znaieme* (154/42), *zapowedame* (208/32), *niewieſchymy* ‚nevidíme‘ (i *pocakuiemy* 249/25), *pſchiſbegame* (Přibuzská přísaha, SSD 1967: 487/16), *fdſcharſchiajſch czeme* (488/6).

Dubleta *-my*, která je dnes jediná spisovná, napodobila osobní zájmeno *my* (MUCKE 1891: 505), viz *Mý Werimý* (GREGORIUS 1593: 50), *mü nawuckneemü* (THARAEUS 1610: 78/31).

Původní koncovku dokládá ještě starosrbština: *ſchycne derbym knomu* (MOLLER 1574: 72/4), *Nieth pfoſſijm bitten wir* (106/1), *mij je nieth weffelym* (180/24), *czekuiom säh tebe pſches naschego Kneesa* (THARAEUS 1610: 160/19), *mü ſchi žek damü a pſchoſſim* (OLESCH 1977: 49/16), *mü ſchi fa to Zefzim* (OLESCH 1977: 54/4).

Nářeční labializaci *-y* po retnici ukazují Hodzijský rukopis (*neifmo my* STONE 1701: 113/25, *my džemo* 131/31), Christoph Gabriel (*mu ſmu ſgromadžone, až ſe zomu roſwucziſch/ mu tam pſchidzomu* FABRICIUS 1718: 93), WÓSKI (*widzimó* 1759: 6, *Mó czemó* 7, *děrbimó* 17, *ſmó, znajemó* 36, *předamó* 45, *niemóſlimó* 55), C. Stein (*zomu my, nozomu* TEICHMANN 2006: 82), Hančkův gratulant (*damó, wintzujemó* SSD 1967: 275/21–22), M. Walda (*ſo nadzujemó* 276/35, *mó jich ſwóſchimó* 278/22) a zápisy ze Sedlišče (*Muſ ſmu mutzne a ſmu watzne* STONE 2003: 81/23, *schomu mu* 27), Ptačec (*mu pojndzemu* 89/27), Hor (*džemu* 93/27) a Kukowa (*Mo smo* 115/23, *džemo* 27).

2. osoba mn. čísla

Před písemným obdobím afrikovaná koncovka *-će* (< *t'e) trvá v hornosrbštině: *we iu pijecze* (Worjeh, SCHUSTER 2001: 52). Současně se spirantizovanou podobou *-še* je dosvědčena také překlady dolnosrbšskými: *wie ye namakaſche* (JAKUBICA 1548: 2/8), *nederiſche pczyrounowatz, wie iogo profficze* (8/8), *wopuſchczicze* (9/14), *wie meriſche* (10/2), *Kelich s nōgo ſpigece* (THARAEUS 1610: 116/71.10), *wü tho züniſche* (138/20), *ſluſchiſche* (184/6), *ſpiwaſche* (204/11). Po sykavce zachovala dolnosrbština afrikátu dodnes, například: *śco, wěśco, jěśco*.

Dolnolužická dispalatalizace je známa už ze 16. století: *něpſhiſhóſhó* (TRAUTMANN 1556: 2/12), *Gněwaſhó ſſe wih* (3/6), *Wy ſſromofchiſcho* (12/6), *pſiſſoffo* (MOLLER 1574: 126/11), *pyoffo, Derbiſſo* (161/23–24). Hornolužický protějšek dokumentovali Čichor (*lubujočo, weričo, newidičo* ŠEWC 2006: 45/263) a NEPILA (*riessoczio, niemaczio, wesmioczio* 1850: 311/1015–17).

3. osoba mn. čísla

Praslovanské *-ętb* dalo prasarbské *-ät'*, které se dále rozštěpilo na hornolužické **-at'* a dolnolužické **-ět'*. Že k rozkolu došlo ještě před odsutím zbytného **-t'*, dokazuje hornosrbská střídnice, která by na konci slova byla zněla **-e* (popř. dále **-o* ŠEWC 1955–57: 2168). Dolnosrbské *-ě/-e* a hornosrbské *-a* v příkladech: *czirpe* (JAKUBICA 1548: 6/10), *modle se* (8/5), *Pohani czine* (7), *Molee zkafe* (9/19), *wonie negromafche* (26), *tym zcofch iogo proffe* (10/11), *molwe wufca* (20/34), *flyfche* (22/16), *na ftoele fefche* (40/2), *Bogha haneeh* (59/28), *Chleba kuppe* (65/36), *fersche halten* (66/3, ale *praya* 3/23, *woni dera trofhtowany bitcz* 6/4, *fioya* 10/32, *Ptaky bidla pod Galufamy* 23/32, *Wony molwa* 40/3), *winihky dërbe* (TRAUTMANN 1556: 5/11), *wohnh humüffle* (9/2), *g fëmih pofstartze* (14/11), *mëhnëh, kack wohnh kfhë* (43/13), *fëh iogo boye* (MOLLER 1574: 25/18), *fche Boga chwale* (41/17), *Wohni fchebe fije moyu draftu*, ‚dělí‘ (61/9), *Wonji czjna* (GREGORIUS 1593: 56/12), *kiz dowera* (61/19), *fo ieho boia* (Worjech, SCHUSTER 2001: 60), *kifch take kafni dzerfa* (76), *kifch to wieria* (108), *fiofch wone prawa* (ale *kak wone fnä* 122), *derba lubowacz* (152), *hrany fmerdza a ßo hnoga* (Marćin, 182/6), *paczylo stega* (184/12), *hidza me* (198/9).

Psl. *-qtb* se denasalizovalo v **-u'*. Následným zkrácením po vzoru **-at'/-ět'* došlo ke splynutí s koncovkou 1. os. sg. *e*-časování *-u*. Budyšínská přísaha: *wony za lepfchy poznaju* (SSD 1967: 33). Apokopa urychlila řeč, místy však zatemňující větný podmět. Pro jeho opětovné objasnění bylo třeba častěji užívat zájmen nebo obnovit formální jednoznačnost. Tu nabízela hornosrbská koncovka *-a*, jejíž průnik z *i*-konjugace prvně dokládá futurální *budza tebe fchicy Swaczi proficz* (Marćin, SCHUSTER 2001: 180, *bȳdȳtȳ). Další doklady: *nemoza* (Čichor, ŠEWC 2006: 46/264), *lubuja* (FRENTZEL 1670: 16/46), *nerija* (18/20), *nefyia* (19/26), *newumüia* (49/2), *hafnä* (87/8), *wofmä* (115/20), *Jandzelö Boschi smija se* (1688: 31), *zidzi placza weinen* (32), *wumrä* (36), *ludžo Wodu lijä* (51), *smjia twoje hrjchi abwafchen* (53), *modlitby lesuia* (57), *sawiniua* (72), *Wudzczeni pifcha* (80), *prschaiä* (87), *knihü wopokafcha* (101), *nebeffa se wotewrä* (123), *futura budza, zmëya* (SWĘTLIK 1690: y2+1), *póndza* (ccc-2), *dyz ßo woni wureczuja* (RIOTTE 1696: 51/19), *woni wobarnuja* (119/6), *woni nuz poindza* (STONE 1701: 165/23), *pofnaja* (BIBLIA-WICHITKE 1727: 109/12), *fpytuja* (WUFTAJONJE 1745: 183/7), *menuja* (RENTSCH 1766: 8), *ßo ßami na to prozujä* (9), *ßo te jytra pokafuja* (PONICH 1778: 8), *fažija* (13), *ßo Ludžo fkhadzujä, fastupuja* (OBER 1794: §9), *ßo fbjehujä* (14), *woni ßo nadzija, wobjyduja, traja* (Hänich, SSD 1967: 232/10, 12, 233/15), *na Pfchafy Basniczki baja* (MÖHN 1806: 37). Změnu si osvojila také moderní hornosrbština, avšak ne v plném rozsahu: *-a* přibírají kmeny končící měkkou souhláskou (*kupuj-a, bij-a*), stejně jak je tomu ve výchozím *i*-časování. Výjimkou je zastaralé ohýbání vzoru *pisac* (*piš-u*), v kterém se už inovace nestačila prosadit.

Údajně Jakubicovy tvary *wuchwaluje, zamolwuje* (SSA 12: 273) jsem nenašel. I kdyby se je podařilo dohledat, zůstalo by otázkou, zda splynutí s 3. os. jedn. č. nebylo pouhým nedopatřením. Pochopitelné je naopak přejetí *-e* (< **-ät'*) NEPILOu, neboť jeho singulárový protějšek vyzníval *-o* (3. pl.: *wobjeduju/wobjeduje* 1850: 108).

Svrchu vyloženou obměnu napodobila také *a*-konjugace: *woni maja* (FRENTZEL 1670: 16/5), *kotresch do Budeschi-na sluschajä* (1688: 6), *dawaya* (písňovým rýmem k *wudëba* SWĘTLIK 1690: aaa+2), *wužiwajä* (FRENTZEL 1706: 966/31), *dzielajä & dzielaju* (MATTHAEI 1721: 89), *prašejju/prašejä* (Schmutzova mluvnice z r. 1743, SSA 12: 266). Staré druhotvary (*lëtajju*) měly do roku 1937 dvoupětinnové zastoupení, po válce jejich výskyt v literatuře klesl a pociťují se jako knižní (FAßKE 1981: 65).

Prasarbské *jmaju'* ‚mají‘ nahradilo příliš krátké *jmu'*, nové *-a-* je přejato z ostatních forem přítomného času.

Viděli jsme, že *i*-časování východolužického JAKUBICI připínalo jak *-e*, tak *-a* (srov. *molwe wufca* 1548: 20/34, *Wony molwa* 40/3). Ústup tvarů s pravidelnou dolnosrbskou střídnicí přičítám jejich splynutí s přechodníky typu *stoje, wise*. Sám překladatel sice používal transgresivy na *-jucy*, leč prvně jmenované, domnívám se, mu nebyly cizí, protože mimo češtinu se vyskytují též v nářečích grodeckém a mužakowském (SSA 12: 310–11). Hornosrbské koncovky užíval i tak, že ji připojoval k hotovému tvaru dolnosrbskému (MUCKE 1891: 583): *tim zcofch was hiefcheya* (JAKUBICA 1548: 8/44), *pokriticzy czyneia* (2), *Vczedlniczcy se nepofczeyä* (13/14), *se zkafeia* (14/17). Čistě zdvojeování ds. formantu vykazuje jazyk NEPILOu: *biesseie* (1850: 286/203), *zesszczeiä a chwalleiä* (287/232), *niedadzeiä* (297/568), *goreiä* ‚rozčilují‘, a přeneseno do *e*-časování *berreiä aby kraneiä* (563), *wosstaneiä* (569), *mosseiä* (312/1077), *wuwalliueie* (458/5941).

Rozšiřování koncovky *i*-časování o formans *e-* a *a*-konjugace *-ju* zaznívá u Marćina: *ßo bogagu*, ‚se bojí‘, *widzagu, reczagu, tcagu* (SCHUSTER 2001: 292, spisovně *tca*).

Koncovku *-eja* slyšíme též v hovorové hornosrbštině. Příslušné druhotvary *e*-časování vznikly přejetím kmene 2. os. sg. – 2. pl. a jeho opatřením koncovkou *-a* s hiátovou souhláskou. Staré doklady: *woni budza & budzeä* (MATTHAEI 1721: 82), *njekotfi tak wele nefamozeja* (PONICH 1778: 7), *nemozeja* (13), *ßo putki lehneja* (ale *ßwoje jejka nalahnü* KOZOR 1851: 27), *ßo hatožki wotrjefneja* (32), *neßeja* (34), *tfchafßeja* (40), *kladzeja* (44), *czerpjenja wjedzeja k Bohu* (MUCŽINK 1867: 59), *pfchiñdzeja* (64), *haty wobkhłodkujeja* (76/2), *czehnjeja* (91). Tvar *mózeja* byl uznán za spisovný, vyzníváje stejně jako souznačné *móza* nepůvodním formantem.

Dolnosrbská koncovka *-ě/-e* se u jednoslabičných sloves tu a tam nahrazuje dvousřečnými protějšky, jež jsou výraznější: *te fpiu* (FABRIZIUß 1709: 1031/7), *zarfchi džaju zittern* (1860: 401/19), *scyju* (Frycova mluvnice, MUCKE 1891: 595), *dziju* (FRIZO 1796: 970/16.17), *woni zoju* (obvykle *kschë* ZWAHR 1847: 172).